

קבצים ומחקרים

□ יוסף הקר (עורך), ספונות — מחקרים ומקורות לתולדות קהילות ישראל במזרח, סדרה חדשה, ספר שני (ז), ירושלים תשמ"ג, הוצאת מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, 398 + XII עמ'.

בכרך זה של 'ספונות' 12 מחקרים, הסדורים בארבעה מדורים. במדור היסטוריה — המאמר הפותח מאת ד"ר ז'אומה ריירה (מבארצלונה) יש בו חידוש מפחיע, ולפיו, ר' יצחק ברפת (הריב"ש) נאנס להמיר את דתו בפרעות שנת קנ"א, בהיותו הרב של קהילת ואלנסיה. מאוחר יותר שימש הריב"ש, מגדולי חכמי דורו, כרבנות באלג'יר. ד"ר יוסף הקר עוסק בדמותו ובחיבוריו של ר' יוסף גרסון, השופכים אור על יהודי ספרד בדור הגירוש. פרופ' אמנון כהן דן בקשרים בין יהודי ירושלים ליהודי דמשק במאה ה־16. ד"ר חיים גרבר דן בהשפעות מוסלמיות על היהודים באימפריה העות'מאנית, כפי שבאו לידי ביטוי בסיגולם את מוסד ההקדש המוסלמי. ד"ר מרים הקסטר עוסקת בעדה היהודית באלג'יר במאה ה־18.

במדור הלכה והגות — ד"ר דניאל בויארין מוסיף נדבך על עיוניו בדרכם של מגורשי ספרד בפרשנות התלמוד. ד"ר משה אידל דן בשיטתו של בעל 'ספר המשיב' האנונימי ומציין את חשיבותו הרבה בספרות הקבלה, שלא זכתה עד כה להערכה הראויה. ד"ר יהודה ליבס דן ביחסו של שבתי צבי להמרתו ותוך כדי כך מתאר מערכת יחסים בינו ובין נתן העזתי. שיש בה חידוש.

במדור לשון וספרות — ד"ר יוסף טובי דן בשיטתיות בתורת השיר והלשון של רס"ג, כפי שהיא עולה מחיבוריו הבלשניים. ד"ר אפרים חזן עוסק בתמורות בסוגי השיר בשירה העברית בצפון-אפריקה לאחר גירוש ספרד. פרופ' יהודה רצהבי מביא סליחות לפייטנים מצפון-אפריקה. ולבסוף — פרופ' נחמיה אלוני ז"ל מביא איגרת מקובץ איגרות ספרדיות מהמאה ה־12. בסוף הספר תקצירים באנגלית.

□ אמנון שילוח, המסורת המוסיקאלית של יהודי כבל, אור יהודה תשמ"ג, פרסומי מרכז מורשת יהדות כבל, המכון לחקר יהדות כבל, קלה + 33 עמודים.

מורשת המוסיקה של יהדות כבל מיוצגת בספר ב־66 מנגינות ל־54 שירים ופיוטים בעברית ועוד 2 בערבית. השירים והפיוטים סדורים ב־12 מדורים, המקיפים את מחזור השנה (שבתות, חגים) וחיי־אדם (ברית־מילה, חתונה). הטקסטים הם ברובם פיוטים קלאסיים (משירת ספרד, ר"י נג'ארה ועוד) וחלקם רווחים גם כן במסורות של עדות אחרות. המנגינות מבוססות על הקלטות של מספר גדול של מסרנים, שהוקלטו משנות ה־20 עד 1976. במבוא המקיף לספר דן פרופ' אמנון שילוח במסורת המוסיקה של יהדות כבל מהיבטים רבים: העדויות בכתב על קיומה מן המאה ה־10 ואילך, השימושים השונים שלה, מאפייניה המוסיקאליים, להקות וכלי־נגינה, מקומם הדומיננטי של יהודי כבל בחיי המוסיקה של ארצם ב־150 השנים האחרונות ועוד. חשיבותה של מסורת זו, אחת המסורות המוסיקאליות העתיקות והמפוארות, בין מסורות המוסיקה של עדות ישראל הוכרה מכבר על־ידי החוקרים, לרבות אי"צ אידלסון. הספר פותח בהקדמה מאת ד"ר יצחק אבישור, המנהל המדעי של המכון לחקר יהדות כבל. המבוא לספר ניתן גם באנגלית. הספר מלווה תווים למנגינות, הטקסט של השירים בעברית ובתעתיק לועזי ותצלומים.

□ אלפרדו מרדכי ראבילו, היהודים בספרד לפני הכיבוש הערבי בראי החקיקה (מקורות לתולדות עם ישראל, י', ירושלים תשמ"ג, הוצאת מרכז זלמן שזר, 237 עמ').

תולדות היהודים בספרד קודם הכיבוש הערבי בש' 711 לא זכו לשימת-לב מספקת של החוקרים. גם המקורות לכך מעטים הם. פרופ' א"מ ראבילו עוסק בספרו בתקופה זו ומפיק ידיעות מרובות עליה. מקורותיו הם משלושה סוגים: (1) קטעים מהתזיקה הרומית ומהתקופה הויזגותית המוסכת על היהודים (2) החלטות של ועידות הכנסייה הנוצרית באותה תקופה על היהודים (3) כתובות יהודיות מספרד, שעיקרן כתובות על קברים. חלקו הראשון של הספר כולל מבוא היסטורי על היהודים בספרד מן הכיבוש הרומאי ועד סוף התקופה הויזגותית, ואילו בחלק השני ניתנים המקורות, בתרגום עברי ובלווית ביאורים והערות. פרק נוסף בספר מביא את הפרקים על היהודים בספרד עד לכיבוש הערבי, מתוך הכרונוגרפיה היהודית בימי הביניים, מאת ש' אבן וירגה, ש' אושקי, יוסף כהן, ג' בן יחיאי ו' אברבנאל. הספר כולל ביבליוגרפיה מפורטת ומפתחת.

□ יוסף דנה, הפואטיקה של השירה העברית בספרד בימי הביניים על-פי ר' משה אבן עזרא ומקורותיה, ירושלים ותל-אביב תשמ"ג, הוצאת דביר, XXI + 337 עמ'.
 'פְּתָאב אֶלְמַחְצֵרָה וְאֶלְמִדְאֶרְהָ' מאת ר' משה אבן עזרא (תורגם פעמיים לעברית, בשמות שונים) הוא ספר הפואטיקה היחיד, שנכתב בימי הביניים על השירה העברית. יוסף דנה דן בספרו בהשפעת ספרי-פואטיקה ערביים על תורת-השיר לרמב"ע וכן בייתודה של תורה זו. בהמשך הוא דן בפירוט בעניינים השונים שספרו של רמב"ע עוסק בהם. כגון: התוכן ('העניין') והצורה בשיר והזיקות ביניהם, סוגיית 'הכוב בשיר', הקישוטים בשיר, הכישורים שמשורר נוקט להם, דמותו המוסרית של המשורר ועוד.

□ Michel Abitbol, *Les Juifs d'Afrique du Nord sous Vichy*, Paris 1983, Maisonneuve et Larousse, 220 pp.

מחקר מקיף על תולדות יהודי צפון-אפריקה הצרפתית (מארוקו, אלג'יריה, תוניסיה) במלחמת-העולם השנייה. החיבור מבוסס על תיעוד ארכיוני נרחב ודן בסוגיות הבאות: חוקי-הגזע של שלטונות וישי ויישומם בצפון-אפריקה, חלקם של היהודים בתנועות-ההתנגדות המקומיות, מצבם של יהודי תוניסיה תחת הכיבוש הגרמני, המאמצים לבטל את חוקי-הגזע במארוקו ובאלג'יריה לאחר הנחיתה של צבאות-הברית בצפון-אפריקה, כ-8 בנובמבר 1944. המחבר מגיע במחקרו לכלל מסקנה, שהממצאים בצפון-אפריקה מאמתים את הקביעות הכלליות של מחקר השואה בארצות אירופה, כגון המשקל שהיה ליחסה של האוכלוסיה המקומית בחריצת גורלם של היהודים. שכן לא תמיד הלחץ הגרמני היה הגורם הישיר לאיום הכליון על היהודים. היוזמה של השלטונות המקומיים, ששיתפו פעולה עם הנאצים, היתה לא פחות מכרעת. המחקר גם חושף את אדישותן של בנות-הברית לגורל היהודים. שכן האמריקאים לא הודרו לבטל את חוקי-הגזע ואת מחנות-הריכוז ומחנות-העבודה ליהודים באלג'יריה ובמארוקו, שהוסיפו להתקיים חודשים רבים לאחר השתלטות בנות-הברית על ארצות אלו.

□ ישראל גוטמן (עורך), יהדות זמננו – שנתון לעיון ולמחקר, א (תשמ"ד), האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון ליהדות זמננו, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, XXXIII + 406 עמ'.

אנו מקדמים בברכה את הכרך הראשון של השנתון 'יהדות זמננו'. המחקר על חיי היהודים בזמננו, אף שהוא חדש יחסית, מניב יכול שופע של פרסומים במיגוון של דיסציפלינות, ואך טבעי הוא ליעד לו במה מיוחדת. הכרך שלפנינו כולל עיון, מחקרים וביקורת ספרים. המתעניין בחיי היהודים במזרח ימצא עניין – נוסף למאמרים העוסקים בכלל ישראל – במחקרו המקיף של אמנון נצר על הפעילות הציונית באיראן מראשיתה עד שנת 1978; וכן במאמרו של משה ליסק, 'מוקדי קונפליקטים בחברה הישראלית בפרספקטיבה היסטורית', הכולל דיון בקונפליקט העדתי.

ספרות עממית

□ זבולון קורט, סיפוריים מפי יהודי אפגניסטן, ירושלים ותל-אביב תשמ"ג, הוצאת דביר, 207 עמ'.

בשנת תשל"ד פירסם זבולון קורט קובץ ראשון של סיפוריים מפי יהודי אפגניסטן ('בת המלך שהפכה לזר פרחים', 198 עמוד), ועתה יצא לאור קובץ שני משלו. בשני הקבצים נדפסו כ-200 סיפורים (קובץ שלישי של סיפוריים, מפי עדה זו, הוא 'צוואת אב', חיפה תשכ"ט, מאת בן-ציון יהושע). זבולון קורט, מחלוצי הרשמים של סיפוריים בישראל ומהפוריים והחרוצים ביותר שבהם, רשם כ-700 סיפוריים, והודות לפועלו יש לעדה קטנה זו ייצוג נכבד בגנזי 'ארכיון הסיפור העממי בישראל'. פרסומו בעיתונים ובכתבי-עת ובשני ספריו הנ"ל מביאים לידיעת הקורא חלק ניכר מהפולקלור הסיפורי של יהודי אפגניסטן. זהו מפעלו של יחיד, הראוי להוקרה ולסיוע כדי שיוכל להשלים ולפרסם את מה שעוד גנזו עימו. את הקובץ שלפנינו ערך חיים שארצבאום, ואף הוסיף לו מבוא והערות.

□ חנניה דהן, אוצר הפתגמים של יהודי מרוקו — בצירוף השוואות ומקבילות ממקורות יהודיים ואחרים, כרך א, תל-אביב 1983, הוצאת סתות (העמודים לא ממוספרים). כרך ראשון. מתוך שניים, של פתגמים מפי יהודי מארוקו. 1532 הפתגמים שבכרך זה סדורים לפי פרקים (אבות ובנים, גבר ואשה, ביתו של אדם, האדם בחברה, גוף האדם), המחולקים לסעיפים, לפי נושאים. כל פתגם ניתן במקורו בערבית-יהודית של יהודי מארוקו ובתרגומו לעברית. לצד הפתגמים ניתנו מקבילותיהם, לרוב במקורות עבריים. בסוף הספר רשימה מפורטת של מקורות עבריים לפתגמים, רשימת אישים וביבליוגרפיה. מחבר הספר טרח על ליקוט הפתגמים עשר שנים ורשם אותם מפי עולים במעברות, כמושבים ובעיירות פיתוח. הספר פותח בהקדמה מאת פרופ' חיים זעפרני.

□ דבורה עומר, (1) השד בכד, 112 עמ' (2) האוצר במערה, 116 עמ'; שני הספרים בהוצאת יוסף שרברק, 1983.

שני כרכים, מתוך סידרה של שלושה, ובהם סיפוריים, המיועדים במיוחד לגילאי הגן והכיתות הראשונות בבית-הספר היסודי. את הסיפורים ליקטה ועיבדה דבורה עומר מתוך גנזי 'ארכיון הסיפור העממי בישראל', הכולל כיום כ-14,000 סיפורים. המחברת בחרה את הסיפורים שגראו לה קריאים ומעניינים, תוך שמירה על סגנונם. עם זאת היא שילבה נוסחים שונים של אותו סיפור ואף קיצרה והשמיטה מה שלא נראה לה בנוסחי המקור. עיבוד סיפוריים עם ומתן לבוש לשוני הולם להם בידי סופרים מקצועיים עונה לצורכי הקורא הצעיר להנאתו, והוא שונה מהדרך הנקוטה בידי חוקרים המפרסמים בדפוס סיפוריים תוך שמירה על הנוסח שבעל-פה, כפי שנרשם מפי המספר ובלוויית אפאראט מדעי. בשני הקבצים שלפנינו כלולים 25 סיפורים מאת יהודי ספרד והמזרח מ-17 ארצות-מוצא. לספרים הקדימו מבואות: פרופ' דב נוי וד"ר עמרים רביב, שאף סייעו למחברת בהכנת הקבצים.

עזר

□ נסים קריספיל, ילקוט הצמחים — צמחי הרפואה והתועלת של ארץ-ישראל: תיאור, פולקלור, מתכונים בלעדיים ותושיית שדה, אותיות א-ג, ירושלים תשמ"ג, הוצאת פנה, 113 + 10 עמ'.

הספר עוסק בצמחי א"י, עצי יער ושיחי בר, והשימושים האפשריים בהם לאכילה, לרפואה וכיוצא"ב. זיקתו לענייננו הוא שפע המקורות הספרותיים והפולקלוריים, שרבים מהם קרקע צמיחתם במורשת יהדות המזרח, העוסקים בצמחים אלה. זהו ספר יפה בעיצובו וישעשע גם את מי שלא יעשה בו שימוש למעשה.